

มหาจุฬาฯ บุรพาจารย์ เพราะมีท่าน จึงมีมหาจุฬาฯ ในวันนี้

สนิท ไชยวงศ์คต*
รวบรวมและเรียบเรียง

ต่อจากฉบับเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๗

บทที่ ๕

การกระทำต่อเจตนาดวงหน้าสอดดวงใจ⁸⁹

สังฆมณฑลได้มาประดิษฐานเป็นปึกแผ่นแน่นหนาในบ้านเมืองของเรา ถ้ากำหนดนับปีแต่ครั้งพระโมคคัลลีสบุตรเถรเจ้าส่งพระสาวกเที่ยวประกาศพระศาสนา ในคราวเสร็จสังคายนาครั้งที่ ๓ ถึงบัดนี้ก็ ๒,๐๐๐ ปีเศษ ไม่ถึงอย่างนั้นกำหนดเพียงเรารับพระพุทธศาสนาเป็นมิ่งขวัญประจำชาติ อันมีเค้ามูลปรากฏมาแต่ครั้งสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ถึงบัดนี้ก็หลายร้อยปี องค์พระศาสนาที่ประดิษฐานอยู่ในหมู่ชาวไทยเรานี้ นักปราชญ์ทั้งหลายมีความเห็นร่วมกันว่า เป็นองค์พระศาสนาที่บริสุทธิ์ผุดผ่อง เป็นองค์พระศาสนาอันปรากฏจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงพระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระกรุณาคุณ ไม่มีที่สงสัยเลย และในโลกนี้ก็มีแห่งเดียวเท่านั้นที่องค์พระศาสนายังคงบริสุทธิ์บริบูรณ์คือประเทศไทยของเรานี้

ข้อความนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวองค์พระมหากษัตริย์ราชของไทยมีพระดำรัสไว้ในเทศนาเสื่อป่าว่า “ต้องเข้าใจว่าพระพุทธศาสนาในเวลานี้ ไม่มีแห่งใดในโลกที่จะถือจริงรู้จริงเท่าในเมืองไทยเรา เมืองไทยเปรียบเหมือนป้อมอันใหญ่ ซึ่งเป็นแนวที่สุดของพระศาสนา” แม้จะมีลัทธิศาสนาอื่น ๆ เข้ามาเผยแพร่ ก็ไม่อาจที่จะฝังรากฐานให้มั่นคงในหมู่ชาวไทยได้ บรรดาท่านผู้มีอุตสาหะนำลัทธิศาสนานั้น ๆ เข้ามาในตอนแรก ๆ มีความรู้สึกดีว่า เมืองไทยและคนไทย เป็นแหล่งอุดมสำหรับรองรับศาสนาที่นำมา ถ้าจะเปรียบเมืองไทยเป็นแผ่นดิน ลัทธิศาสนาเป็นพืช ก็ต้องกล่าวว่า แผ่นดินเมืองไทยมีปุ๋ยอุดมสมบูรณ์ ถ้าหว่านพืชคือลัทธิศาสนาแล้ว จะงอกงามเจริญรวดเร็ว เช่นเดียวกับพืชผลนานาพรรณอันงอกงามอยู่ในแผ่นดินไทยฉะนั้น

แต่ครั้นดำเนินการเข้าจริง ๆ กลับปรากฏผลตรงกันข้าม แทนที่จะงอกงามไพบูลย์เหมือนดั่งมันหมายกลายเป็นเหี่ยวเฉา แม้จะลงทุนลงแรงอย่างหนัก ผลที่ได้ก็ไม่คุ้มอยู่นั่นเอง ดังปรากฏว่า ได้มีการประชุมกัน

* พุทธศาสนตรบัณฑิต มจร รุ่นที่ ๑๗ (พ.ศ.๒๕๑๔), ประธานชมรมอยู่ร้อยห้าสิบปีชีวิที่มีสุข.

⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖ - ๓๕.

พิจารณาถึงการแผ่ลัทธิศาสนาในประเทศไทย ซึ่งได้ผลน้อยเหลือเกิน ไม่คุ้มทุนที่ทุ่มเทลงไป ถ้าเป็นการค้าขายเป็นอย่างนี้ ก็ต้องเลิกล้ม ทั้งนี้เป็นเพราะเหตุใด ท่านผู้เผยแผ่ประจำเมืองไทยได้แถลงเหตุว่า ที่เป็นดังนี้มีเหตุใหญ่ ๒ ประการ คือ

๑. ของเขาคืออยู่แล้ว พระพุทธศาสนาที่มีเป็นประจำประเทศมีอิทธิครอบครองจิตใจของคนไทยมั่นคงแน่นแฟ้นอยู่แล้ว

๒. คนไทยทุกคนที่จะประทุษร้ายผู้เผยแผ่ศาสนาไม่มี ล้วนยิ้มแย้มแจ่มใส ให้การต้อนรับในที่ทั้งปวง

ความดีเด็ดขององค์พระศาสนาของเราเป็นเช่นนี้ ผู้ที่ข้ามน้ำข้ามทะเลมาไกลแสนไกลได้ประสบพบเห็นแล้วกำหนดหมายได้แน่นอน สามารถล่วงรู้ใจของชาติเรา และยิ่งไปกว่านั้น ยังมีบางท่านซึ่งอยู่ซีกโลกโน้นเหมือนกัน มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาได้กล่าวว่า

“ศาสนาอื่น ๆ ในโลกต้องแยกออกจากการเมือง แต่พระพุทธศาสนาแยกไม่ได้ เพราะองค์พระศาสนาจะช่วยให้วินัยของทหารดีขึ้น”

ความจริงเป็นเช่นนั้น ไม่ใช่แต่วินัยทหารเท่านั้น แม้พลเรือนก็ดีขึ้นด้วยปฏิบัติตนตามพระบรมพุทโธวาท แต่ว่าความดีเด็ดนี้ได้เข้าถึงจิตใจของประชาชนชาวไทยเราเพียงไร ความเข้าใจซาบซึ้งในองค์พระศาสนา มีอย่างไร ปรากฏการณ์ทั้งหลายที่กำลังเป็นอยู่ เป็นเครื่องบอกได้อย่างชัดเจนแล้ว เพียงแต่หลักใหญ่ของโลกอันจะต้องดำรงอยู่ในโลกชั่วกัปชั่วกัลป์ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงแปรผันที่ว่า ทำดีได้ดีเท่านั้น พุทธศาสนิกชนมีความเข้าใจอย่างไร เพียงไร ได้พบเมื่อเร็ว ๆ นี้ มีคำแถลงการณ์ฉบับหนึ่งของทางการ ยกข้อนี้ขึ้น โดยอ้างว่าเป็น **ปรัชญาของพระพุทธเจ้า** และมีอธิบายในที่นั้น ซึ่งยุติได้ว่า ดีที่ทำ กับ ดีที่ได้ ห่างกันไกลลิบและถือเป็นยุติไม่ได้โดยสาธารณชนทั้งนี้ เป็นเพราะความเข้าใจไม่แยกคายในองค์พระศาสนานั่นเอง และมีใช่เป็นแต่เท่านั้น เป็นกันทั่วไปถึงกับออกปากค้ำว่า ไม่เป็นความจริงเลยที่ว่า **ทำดีได้ดี** ครั้งไล่เสียงกันเข้าก็จับได้ว่า **ดีที่ตนจะเอา นั้นต่างหากที่ไม่ได้** ซึ่งต่างกับ**ดีที่ได้เพราะทำดี** เหตุนี้จึงยังมีคำพูดที่เกิดจากความน้อยใจในการทำดีของตนต่าง ๆ เช่นว่า “โอ้ เราก็กทำดีถึงเพียงนี้แล้ว เขาช่างไม่เห็นดีของเราบ้างเลย ไม่ว่าเราดีบ้างเลย” ก็มี อนิจจา ทำดีเกือบตายไม่ยกได้ดี เพราะไปมัวเห็นเสียว่าเป็นดีนั้น ต้องมีคนเห็น มีคนว่าจึงจะดี ไม่มีผู้เห็น ไม่มีผู้ว่า ไม่ได้ดี คนไม่เห็นก็ให้สีสางเทวดาเห็น ก็ใช้ได้ รวมความว่า ดีที่จะได้นั้น คือดีที่ใจจะเอา มิใช่ดีที่จะได้เพราะทำดี ความเข้าใจเช่นนี้ยังมีมากนักในบรรดาพุทธศาสนิกชนชาวไทยเรา ซึ่งได้นับถือพระพุทธศาสนาหลายร้อยปีแล้ว

ที่ยกมากล่าวนั้นก็ประณีตไปนักไม่ต้องถึงอย่างนั้นละ เพียงแต่ระเบียบแบบการกราบไหว้อันเป็นของง่าย ๆ เกี่ยวกับกายกรรมล้วน ๆ จะมีสักกี่คนในร้อยที่เข้าใจเหตุผล และปฏิบัติได้ถูกต้องตามแบบแผน ที่วางไว้ หรือจะว่าการนี้ไม่มีแบบแผนมากกว่าไม่ได้ การกราบการไหว้เป็นธรรมเนียมแสดงความนอบนบของไทยเรามาแต่โบราณกาลแล้ว แบบแผนก็ต้องกำหนดกันมาแล้ว และลงร่องรอยแล้ว แต่การฝึกการหัด

นั่นต่างหากเห็นละเมิดกันเสีย ไม่เห็นเป็นสำคัญอันใดนัก ใครจะกราบจะไหว้อย่างไรก็สุดแต่ใจของตน บางคนกราบเหมือนจีนไหว้เจ้า บางคนกราบลูกลี้ลูกลอน สุดแต่จะกราบก็แล้วกัน มือจะพนมอย่างไรไม่ต้องคิด กระพุ่มมือจะต้องตั้งตำแหน่งไหน จบตำแหน่งไหน ไม่ต้องม้วนนิ้วกัน กราบลงไปให้ได้เป็นแล้วกัน ใครจะทักท้วง ใครจะพินิจพิเคราะห์ ใครจะรู้อย่างไรผิดอย่างไรถูกนี้ก็ไม่น่าอนาถใจ ครั้นจะให้ฝึกให้หัดกันให้เป็นเล่า ก็เห็นไม่สำคัญอะไร ปล่อยให้ไปเป็นเอาเองก็แล้วกัน ไม่เห็นลำบาก เขากราบเขาไหว้กันมาไม่เห็นต้องฝึกต้องหัด มีตาก็ดูเขา เอาอย่างเขา แล้วก็ไปเอง นี่ก็เป็นข้อขัดข้องทำให้ไม่ต้องหัดต้องฝึก ที่หนักลงไปกว่านั้น จะคาดคั้นให้เข้าระเบียบให้ได้ ก็โดนประท้วงว่าเป็นการบังคับกัน ผิดคติทางศาสนา ซึ่งไม่มีการบังคับ ถ้าดอกไม้จะสามารถขึ้นไปจัดตนเองบนพานอย่างเรียบร้อยได้ มาลาการก็ไม่ต้องมีเพราะดอกไม้มีความเป็นมาลาการผู้ฉลาดอยู่ในตัวเองแล้ว นี่ก็เป็นข้อหนึ่งที่คนจะได้อ่านหนึ่งที่จะบอกให้เห็นแบบคายในพระศาสนา อันได้ยอมรับนับถือมาหลายร้อยปีแล้ว

ทำไมจึงเป็นเช่นนี้ ปัญหาข้อนี้ หากคำตอบได้ไม่ยาก แต่ก็ไม่ง่ายที่จะตอบได้ตรง ๆ เพราะชีวิตของคำตอบ ถ้าจะจำกัดลงตรงความไม่เข้าใจซาบซึ้งในองค์พระศาสนา ดั่งนิทศนะข้อแรกก็ดีหรือการขาดการฝึกหัด กราบไหว้ตามนิทศนะข้อ ๒ ก็ดี ก็จะเป็นคำตอบที่แคบนัก และไม่ใช่ว่าคำตอบอันควรจะเป็นคุณทั้ง ๒ ก็ดี ปล่อยให้คนนั้น ๆ ให้คำตอบให้ตนเองดีกว่า เมื่อไม่ตอบปัญหานั้นแล้ว ก็ปรารถนากันต่อไปถึงองค์พระศาสนา และการพระศาสนาที่ดำเนินอยู่ในบ้านเมืองของเรา ความกล้าเลิศประเสริฐสุดขององค์พระศาสนามีอย่างไร ก็ได้กล่าวมาแล้ว ก็กล่าวมาแล้วเหมือนกัน และองค์การพระศาสนานั้นได้อ้างไว้แล้วว่า สังฆมณฑลเป็นผู้ บริหารการรักษารักษาองค์พระศาสนาให้คงบริสุทธิ์บริบูรณ์ก็ดี การดำเนินการพระศาสนาตามหลักบำเพ็ญ ประโยชน์ตนเพื่อให้ตนอำนวยประโยชน์แก่ผู้อื่นก็ดี เป็นภารกิจของสังฆมณฑลทั้งนั้น ไม่ว่าในครั้งไหน ๆ และในประเทศไหน ๆ เฉพาะในเมืองของเรา ก็ได้เป็นมาแล้วอย่างไร จักเป็นไปอย่างไรในกาลภายหน้า จักไม่กล่าวถึง นอกจากมีความจำเป็นต้องเอ่ย ก็จะเอ่ยเท่าที่จำเป็น แต่การที่ไม่กล่าวถึง ถ้าไม่มีเหตุ เป็นเครื่องอ้างไว้เลย ไม่กล่าวเสียเฉย ๆ แล้วก็ไม่มีอะไรที่จะเป็นข้อตัดปัญหาว่า ทำไมจึงไม่กล่าวถึง ซึ่งถ้าปล่อยให้ใครตั้งก็ตอบเองไซ้ คำตอบที่ได้นั้น ๆ อาจจะตรงกันได้กับเหตุที่ไม่กล่าวถึงในที่อื่น แต่ยาก ที่จักตรงกันกับเหตุที่ไม่กล่าวถึงในที่นี้ เหตุในที่นี้มีดังนี้

ถ้าย้อนรอยไปจนสุดทางที่มีรอยจะให้ย้อนได้ยึดเอายุคสุโขทัยเป็นจุดสุดแห่งการย้อน และเป็นจุด แรกแห่งการกล่าวถึงอดีตขององค์การพระพุทธศาสนาในบ้านเมืองของเราแล้ว ลองพิเคราะห์ดูความเป็น ไปขององค์การพระศาสนาในยุคนั้น ตามที่ปรากฏเป็นหลักฐาน เช่นอ่านศิลาจารึก ซึ่งเป็นชิ้นเอกของประวัติ บ้านเมืองในยุคนั้น จะเห็นความตอนหนึ่งมีว่า

“คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาว แม่ชาวเจ้าทวยชายทวยนางลูกเจ้าลูกขุนทั้งสิ้นทั้งหลายทั้งผู้ชายผู้หญิง ผู้ทวยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีลเมืองพรราชาทุกคน”

คำต่าง ๆ ในจารึกนี้ไม่ห่างไกลจากภาษาปัจจุบัน พออ่านดูรู้ความทราบกันได้ดี ไม่ต้องมีอธิบายอะไรก็แจ่มแจ้งอยู่แล้ว

ถัดมาจากนั้นถึงยุคกรุงศรีอยุธยา จับความในคราวที่กรุงไทยเสียเอกราชอันเป็นคราวที่ควรขนานนามว่า “ครั้งตัวเป็นทาสชาติเป็นไทย” สมเด็จพระนเรศวรมหาราชซึ่งควรเฉลิมพระนามว่า “บรมวีรมหากษัตริย์ของไทย” ทรงนำฝูงชนชาวไทยในคราวนั้นซึ่งนับถือพระพุทธศาสนา กอบกู้เอาเอกราชของชาติกลับคืนมา ให้ไทยคงดำรงไทยสมชื่อสมชาติ ยิ่งกว่านั้น ยังแผ่อำนาจออกไปได้อย่างกว้างขวางยิ่งกว่าทุกยุคทุกสมัย สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเจ้า ทรงมั่นคงในพระศาสนาเพียงไร ประชาชนชาวไทยในยุคนั้นมั่นคงเพียงไร พระราชพงศาวดารจะตอบปัญหานี้ได้อย่างแจ่มกระจ่าง ในยุคกรุงศรีอยุธยานั้นเองยังมีพระมหาราชเจ้าอีกพระองค์คือสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระองค์ไม่คู่ควรแก่พระนามวีระมหากษัตริย์เช่นสมเด็จพระนเรศวร เพราะเหตุการณ์บ้านเมืองเป็นคนละอย่าง แต่พระนามมหาราชเจ้า ควรถวายเฉลิมพระปรมาภิไธยแท้ ๆ พระองค์ทรงบันดาลให้ผืนดินไทยผุดผ่องควรเป็นที่รองรับพระพุทธศาสนา ทั้ง ๆ ที่ต้องทรงต้องทนกับอิทธิพลอันใหญ่หลวง เพื่อเผยแพร่ลัทธิศาสนาอื่นเข้ามาปกคลุมประเทศไทย สมเด็จพระนารายณ์มหาราชกับประชาชนชาวไทยยุคนั้นผ่านพ้นความครอบงำมาได้ และไม่มีเหตุอันจะพึงกล่าวได้ว่าร้ายกาจเลยในความผ่านพ้นมานั้น เป็นการนำอัสจรรย์จริง เหตุการณ์ตอนนี้ในพระราชพงศาวดารที่ปรากฏชัดอยู่แล้ว

ถัดมา ถึงยุคกรุงธนบุรีและยุคกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็ความเป็นไทยของชาติเอกราชของประเทศรวบรวมกลุ่มชนชาวไทยที่แตกฉานเช่นเข้าเป็นปึกแผ่น สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในรัชสมัยแห่งพระมหากษัตริย์ของไทยเราทุกๆ พระองค์ที่เอยพระนามนี้ เหตุการณ์บ้านเมืองยุ่งยากมากมาย ยิ่งในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกด้วยแล้ว ยิ่งยุ่งยากมาก พระมหากษัตริย์ทั้ง ๒ พระองค์มีพระราชกิจหนักที่สุด ทรงนำบรรพบุรุษของชาวไทยออกทำการต่อสู้ขับไล่ศัตรู และรวมประชาชนให้กลับเป็นปกติ ทั้งทางศาสนาแล้ว สังฆมณฑลได้รับความกระทบกระเทือนอย่างหนัก คัมภีร์จารึกองค์พระศาสนา ถูกทำลายเผาผลาญ การพระศาสนาระส่ำระสาย สุดที่จะคาดหมายได้ว่าจะคงคืนได้รวดเร็ว แต่ในเวลาไม่ช้านักได้กลับฟื้นขึ้นได้อย่างนำอัสจรรย์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วความยุ่งยากแห่งเหตุการณ์ยังมีได้ผ่านไปผ่านไป การสงครามยังมีอยู่ตลอดมา รวมความว่าในยุคนี้นี้แห่งพระมหากษัตริย์ของไทยเราเหล่านี้แผ่นดินไทยมีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาล เอกราชของชาติไทยเรามั่นคง พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์มั่นคงในพระพุทธศาสนาและประชาชนชาวไทยก็เป็นเช่นนั้น ความพิสดารมีอย่างไรก็ปรากฏแล้วในพระราชพงศาวดาร

คราวนี้ลองเทียบเคียงดูความเป็นไปในปัจจุบันเทียบกับยุคนั้น ๆ เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับองค์การพระศาสนา จากสุโขทัยถึงปัจจุบันนับปีโดยประมาณก็อยู่ใน ๗๐๐ ปี ถ้าจะว่าชาติไทยเริ่มเป็นปึกแผ่นมาแต่นั้นก็กล่าวได้ว่า

มีอายุ ๗๐๐ ปีแล้ว องค์การพระศาสนาถ้าจะกำหนดว่าเป็นมิ่งขวัญประจำชาติมาแต่ครานั้น ก็มีอายุพอกัน เทียบดูความเป็นไปของบ้านเมือง ก็ต้องยอมรับกันทั้งนั้นว่า เดียวนี้เจริญกว่าเมื่อ ๗๐๐ ปีหลังโน้นมาก ชาวไทยนี้ มาเกิด ๗๐๐ ปี ห่างจากยุคสุโขทัย ก็เท่ากับอายุแก่กว่ายุคนั้น เท่ากับระยะระหว่างยุคได้พบได้เห็นได้ศึกษา ในวิทยากร ซึ่งไม่เคยมีในยุคโน้น ก็แค่ว่าจะมีประชาชนบ้านไหนเมืองไหนในประเทศไทยนี้ถึงกรุงเทพมหานคร เรายังก็เป็นแหล่งเจริญสูงสุดก็เอาดีแหละ เป็นผู้สมควรหรือยังที่จะจารึกไม่ต้องถึงลงศิลาอย่างยุคโน้น เพื่อจารึกลงในจิตใจของแต่ละคนโดยปรากฏว่า

“คนไทยกรุงเทพมหานครนี้ มักทาน มักทรงศีล มักไถ่ทาน ท่านเจ้าบ้านผ่านเมือง ทั้งชายแม่ชาวเจ้า ทวยชายทวยนาง ลูกเจ้าลูกขุนทั้งสิ้นทั้งหลายทั้งผู้ชายผู้หญิง ผูกทวยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีล เมื่อพรรษาทุกคน”

เพียงเท่านี้จะได้หรือยังแก่กว่าท่านถึง ๗๐๐ ปี ที่เดียวในระยะ ๗๐๐ ปี ที่เดียวในระยะ ๗๐๐ ปีนี้ ถึงจะไม่เรียบบร้อยราบรื่นมาตลอดทุก ๆ ปี แต่ก็ไม่พ้นจากการที่จะรับกันว่าบัดนี้เจริญกว่าบัดโน้น เมื่อบัดโน้น มีจารึกไว้เช่นนั้นได้แล้ว บัดนี้เล่า ถ้าจะใช้เครื่องหมายแห่งความสงสัยเขียนลงไป ก็เห็นว่ายังไม่ตรงกับความจริง ซึ่งไม่ต้องสงสัยก็ได้

เทียบต่อมาสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชก็ดี สมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็ดี ตลอดมาถึง สมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทุก ๆ พระองค์นับถือนั่นคงในพระพุทธศาสนา ประชาชนคนไทยในรัชสมัยของพระองค์ก็เป็นเช่นนั้น เป็นพุทธศาสนิกชนทั้งนั้น ทำไมท่านจึงกู่เอกราช คินมาได้ ทำไมจึงคงเป็นพุทธศาสนิกชนอยู่ได้ ทำไมจึงกล้าหาญชาญชัยก่อร่างสร้างประเทศขึ้นได้กว้างขวาง หลังจากที่แตกฉานไปไม่นาน และทำไมจึงยังคงสถาปนาสังคมมณฑล เริ่มให้สังฆมณฑลบริหารองค์ พระศาสนาสืบไป จะว่าเป็นความโง่หรือความฉลาดของท่านเหล่านั้นกันแน่ ที่ความคิดต่าง ๆ อันเกิดในยุคนี้ เกี่ยวกับพระศาสนา เช่น พระพุทธศาสนาทำให้คนใจอ่อน ไม่อาจเป็นนักรบที่ดีได้ พระพุทธศาสนาทำให้คนล้าสมัย เดินไม่ทันผู้อื่น พระพุทธศาสนาต้องแก้ไขบ้างบางประการ เพื่อให้เข้าได้กับความต้องการของคน ดังนี้ เป็นต้น ท่านแต่ก่อนนั้นท่านช่างไม่คิดกันบ้างเลยทีเดียว รู้ได้อย่างไรที่ท่านไม่คิด ก็รู้ดีที่ความไม่ขัด ความคิดต่าง ๆ ที่ยกมานั้น เกิดเพราะเห็นขัด ท่านไม่เห็นขัดก็ต้องว่าท่านไม่คิดไม่เห็นขัดอย่างไร อย่างนี้ ทั้ง ๆ ที่ท่านเป็นพุทธศาสนิกชนทั้งนั้น ท่านอาจหาญถึงกับกู่เอกราชได้แล้ว ทั้ง ๆ ที่ท่านเป็นพุทธศาสนิกชนทั้งนั้น ท่านก็เดินหันศาสนาอื่น ๆ แล้ว ก็ไม่ต้องตื่นตูมตามไป ทั้ง ๆ ที่ท่านเป็นพุทธศาสนิกชนทั้งนั้น ก็สามารถหาแผ่นดินไทยไว้ให้คนไทยอยู่อย่างกว้างขวาง จนเหลืออยู่ ต้องปล่อยเป็นป่าเป็นดงให้เสือช้างมันอยู่มาก ปล่อยให้ชาวชาติอื่นเข้ามาบ้านน้ำไปกินป่นดิน ไปอยู่ก็ไม่ค่อย เหลือจะรักษาปล่อยให้เข้ามาเชือดเนื้อเอาไปเสียก็อีกโข โตะเกือบ ๆ เท่าที่เหลืออยู่ และทั้ง ๆ ที่ไม่ต้องแก้ไขตัดแปลงอะไรเลย ท่านก็อยู่ดีกินดีกันมาอย่างราบรื่นแล้วความไม่ขัดปรากฏชัดดังนี้ จึงเห็นว่าท่านไม่คิดกัน ทั้งนี้ทั้งนั้นยุติตรงที่ว่า การกระทำส่อเจตนา ดวงหน้าส่องดวงใจ ผลที่ได้ส่อเหตุที่ประกอบ

เมื่อได้เทียบกันเข้าดังนี้แล้วก็จะเกิดความรู้สึกสนเท่ห์ ความรู้สึกสนเท่ห์ที่เกิดขึ้นนี้ หากจะถอดออกมาให้ปรากฏก็ล้วนเป็นปัญหา ซึ่งจะให้ผู้อื่นตอบก็จะทำความลำบากให้ผู้อื่น จะตอบให้ผู้อื่น ก็เป็นความลำบากแก่ผู้ตอบ จะต้องปล่อยให้ความรู้สึกสนเท่ห์ไปอย่างนั้น ไม่ขยายออกมาเป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อหลบความลำบากต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เมื่อย้อนรอยองค์การพระศาสนาในอดีตภาคเข้าไปแล้ว ที่นำมากล่าวไว้นั้นเป็นเหตุใหญ่พอแก่การระงับการกล่าวถึงได้ ดังที่บอกมาแต่แรกแล้ว และก็เป็นเหตุที่ไม่กล่าวถึงอดีตภาคดังนี้ เป็นเหตุเฉพาะในที่นี้เท่านั้น ส่วนอนาคตภาคเป็นเรื่องของกาลเวลาที่ให้ความกระจ่างได้ยังไม่ถึงกาลนั้น จะกล่าวว่าเป็นอย่างนี้ในกาลนั้น เป็นการกล่าวเดาซึ่งไม่ใช่เดาสุมหรือเดาสวด เดาทิ้งสองยังมีความถูกต้องได้บ้าง แต่เดาอย่างนี้เห็นป่วยการ

บทที่ ๖

ความเสื่อมขององค์การพระศาสนา⁹⁰

การบริหารองค์การพระศาสนาแห่งสังฆมณฑลไทยอันมีความเคลื่อนไหวอย่างใหญ่หลวงสืบต่อมาจนถึงทุกวันนี้ ได้เริ่มตั้งเค้ามาแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์องค์ที่ ๓ แห่งพระบรมราชวงศ์จักรี บทบาทความเคลื่อนไหวแห่งสังฆมณฑลที่ตั้งเค้าในครั้งนั้น เป็นบทบาทสำคัญในประวัติศาสตร์แห่งการบริหารองค์การพระศาสนาทีเดียว ทั้งนี้เพราะก่อนแต่นั้นขึ้นไปถึงสมัยเสียกรุงบ้านแตกสาแหรกขาด ขวัญหนีดีฝ่อ การบริหารองค์การพระศาสนาทรุดโทรมมาอย่างน่าอเนจอนาถ แม้พระมหากษัตริย์พระองค์ก่อนๆ จะได้ทรงกระทำทุกทางเพื่อทำนุบำรุงให้คงคินดังเก่าก่อนด้วยพระอุตสาหะวิริยะอย่างเต็มพระกำลัง ก็เป็นเรื่องสองฝักสองฝ่าย การบ้านเมืองก็เป็นพระราชภาระหนักยิ่งต้องเสด็จพระราชดำเนินนำกองทัพไปรบกับข้าศึกศัตรู ปราบเสี้ยนหนามแผ่นดินตลอดรัชสมัย ทางฝ่ายองค์การพระศาสนา แม้จะทรงมุ่งมั่นที่จะทำนุบำรุงเพียงใด ก็คงไม่อาจที่จะทรงกระทำได้เต็มพระสติปัญญา แต่กระนั้นก็นับได้ว่าทรงทำนุบำรุงให้ฟื้นขึ้นมาอย่างน่าอัศจรรย์ สังฆมณฑลได้กลับคินมาสู่บ้านเมืองอย่างรวดเร็ว และเพียงพอแก่การจะดำเนินการบริหารองค์การพระศาสนาให้แพร่หลายได้เหมือนเดิม หากแต่งานทางฝ่ายอาณาจักรยังไม่ราบเรียบถึงเป็นปกติภาพ พุทธจักรก็ยังไม่มืบทบาทสำคัญในสังฆมณฑลก็ยังคงมีและไม่อาจที่จะดำเนินการกำจัดความหม่นหมองนั้นๆ ได้ทันทีทันใด เหตุที่ไม่อาจกำจัด หรือเหตุที่สังฆมณฑลไม่อาจดำเนินการพระศาสนาให้เป็นไปด้วยดีในครั้งนั้น จะว่าเป็นเพราะท่านผู้เป็นใหญ่เป็นประธานแห่งสังฆมณฑลในสมัยนั้น ไม่สามารถ เห็นจะไม่ถูกกาลละไม่อำนวยให้ดำเนินได้จะเหมาะกว่าเพราะพระศาสนาเปรียบเหมือนนามธรรม บ้านเมืองเปรียบเหมือนรูปธรรม เมื่อบ้านเมืองระส่ำระสาย พระศาสนาก็พลอยเป็นด้วย และเมื่อบ้านเมืองยังไม่สิ้นเสี้ยนหนาม จะดำเนินการพระศาสนาไปกระไรได้

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖ - ๔๔.

เห็นจะเป็นด้วยเหตุนี้แหละยิ่งกว่าที่จะโทษว่าท่านเหล่านั้นไม่สามารถ ความผันเพื่อนเลื้อนจางแห่งการประพฤติปฏิบัติของสังฆมณฑล จึงยังไม่ผุดผ่องสิ้นเชิงได้ จนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้เริ่มตั้งเค้าเคลื่อนไหวกันอย่างใหญ่หลวง เรื่องราวตอนนี้มีอย่างไร ขออัญเชิญพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมหาธีรราชเจ้าของไทย ที่ทรงพระมหากรุณาพระราชทานเป็นพระเทศนาแก่เสื่อป่า มาประดิษฐานไว้ ณ ที่นี้ ด้วยพระบรมราชาธิบายของพระองค์ล่วงพ้นนอร์ธาธิบายของใคร ๆ ทั้งหมด ดังมีข้อความต่อไปนี้

“ส่วนในเมืองเราเป็นตัวอย่างที่แลเห็นได้เหมือนกันว่า การละทิ้งปล่อยลอย ๆ ในเรื่องถือศาสนาไม่ค่อยถือเคร่งกัน เพราะเมื่อบวชเข้าแล้วรู้สึกตัวหนักง่าย ๆ ถึงอย่างไร ๆ เดินถือบาตรไปหน่อยก็ได้ ชาวภิกษุนอนอยู่วัดเฉย ๆ ก็ไม่อดตาย การที่จะสั่งสอนคนให้เข้าใจในศาสนาไม่เป็นความจำเป็นอันใด เพราะถึงสอนก็ได้กิน ไม่สอนก็ได้กิน นั่งอยู่เฉย ๆ หากินได้แล้ว ทำไมจะต้องไปนั่งสั่งสอนให้เปลืองเวลา จึงคอยแต่รับนิมนต์ไปบ้านสวดมนต์ "สมพุทธะ อิติปิ โส ภควา" ซึ่งตัวพระที่สวดเองก็ไม่เข้าใจ เทศนาที่เลือกเอาแต่หนังสือซึ่งคนเก่า ๆ แต่งไว้เอาไปอ่านผู้ฟังจะเข้าใจหรือไม่เข้าใจก็ไม่รู้ แท้ที่จริง ท่านทั้งหลายที่นั่งอยู่ที่นี้ได้เคยฟังเทศน์ที่พระแสดงมาหลายหน ข้าพเจ้าขอถามตามความจริง ท่านทั้งหลายเข้าใจเทศน์ของพระนั้นดีเท่าที่ข้าพเจ้าเทศน์หรือ? เชื่อว่าโดยมากคงจะต้องบอกว่าไม่เข้าใจเลย เพราะเหตุใด? เพราะพระไม่ได้พูดภาษาซึ่งคนไทยเราพูดเมื่อ ๗๐๐ ปีล่วงมาแล้ว ภาษาเดิมเป็นอันมาก ถึงโวหารและสำนวนวิธียกอุทาหรณ์ก็เปลี่ยนแปลง มนุษย์อื่น ๆ ในเมืองไทยทุกจำพวกเปลี่ยนภาษาของตัวเองมาแล้ว ยังมีพระจำพวกเดียวคงพูดภาษาที่ใช้เมื่อ ๗๐๐ ปีมาแล้ว เท่ากับไม่ได้พูดภาษาไทย ข้อนี้จึงทำให้เกิดความเบื่อหน่าย เพราะในเมื่อคนทั้งหลายฟังพระเทศน์ รู้สึกว่าเหมือนไปนั่งฟังคนพูดภาษาฝรั่งหรือภาษาแขก ซึ่งเราไม่เข้าใจเลย จะได้ประโยชน์อะไร หาประโยชน์ไม่ได้ ส่วนพระเองเพราะความรู้ไม่มีจริง แม้มหาเปรียญของเราที่ได้เรียนประโยค ๘ ประโยค ๙ ก็รู้เท่าที่มีอยู่ที่ธรรมบทและที่ปณี ๒ คัมภีร์เท่านั้น ความรู้จึงไม่ได้ลึกซึ้งอันใด การเรียนหนังสือเป็นอันอวดกันว่ารู้ไวยากรณ์ รู้ศัพท์ ส่วนเรื่องแม้ประวัติของพระศาสดาของเราก็ไม่ปรารถนาเรียน แม้ธรรมอะไรที่อยู่นอกธรรมบท นอกที่ปณี ก็ไม่ปรารถนาคิดถึง ไม่ได้พยายามอะไรทั้งหมด การเป็นเช่นนี้หลายร้อยปีมาแล้ว ในที่สุดลืมนกันเข้าทุกที แม้พระวินัยบัญญัติ ก็ไม่ต้องเรียน ปาฏิโมกข์ก็สวดกันไม่เป็น ภาษามคธไม่มีใครต้องเข้าใจ ไม่มีใครต้องพยายามรู้ว่าพระปาฏิโมกข์มีข้ออะไรบ้าง มุ่งอะไรบ้าง เมื่อทำผิดวินัยบัญญัติลงไปแล้ว มีกำหนดว่าให้ปลงอาบัติ การปลงอาบัตินี้ก็เป็นพิธีกันทั้งหมด ลีบหัววันลงไปพร้อมกัน ปลงอาบัตินั้นเสียที ไม่ว่าจะข้ออะไรรวมกันเข้าไปพูดสัพพหุลาคราวเดียวปลงเสร็จหมด จนตลกลึกเกินเอาไปล้อเล่นแล้ว คือมันไปนั่งกับเสาบ้านอะไรบ้างมันพูดว่า "เฉาก๊วย" บ้าง อะไรบ้าง แล้วปลงอาบัติได้ เป็นที่น่าอายที่สุด"

“การเป็นอยู่เช่นนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรเห็นว่า ถ้าขึ้นปล่อยให้ไปตามที่กล่าวแล้วในไม่ช้าพระศาสนาของเราจะเสื่อมทรามไม่มีทางแก้ได้ จึงทรงตั้งธรรมยุติกนิกายขึ้น ถึงใครจะว่าอย่างไรก็ตาม แต่การที่ทรงตั้งธรรมยุติกนิกายเช่นนี้ นับว่าทรงทำประโยชน์ให้แก่พระพุทธศาสนาที่เปรียบได้โดยยาก เพราะทรงสั่งสอนให้พระสงฆ์ต้องพยายามรู้ข้อปฏิบัติที่ตรงตาม อย่างน้อยให้รู้จักถือตามพระวินัยบัญญัติโดยเคร่งครัด ต้องพยายามเรียนพระธรรมวินัย โดยความเข้าใจ เช่นนี้นับว่าเป็นประโยชน์มากมาย เท่ากับได้ของต่ออายุพระศาสนา แม้แต่ท่านนี้ก็แลเห็นแล้ว คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตไปไม่กี่ปี สวาทของพระองค์ท่านคือพระธรรมยุต ความคิดแคบลงไปเพียงเท่าใด ในเวลานี้แคบมาจนแลเห็นว่า สิ่งใดไม่สำคัญหมดนอกจากหม้อแหวกอยู่แล้วเป็นพอ ถ้าเราหม้อแหวกแล้วเราแก้พ้อแล้ว ทางวินัยเราไม่ต้องเรียน ท่านนี้เห็นได้ว่าเลวปานใด ความที่เป็นไปได้ถึงเพียงนี้ เนื่องจากการที่เห็นว่าคนนับถือมาก นับถือว่าดีหมดทุกอย่าง ถือว่าคนเชื่อถือนิยมแล้วจะประพฤติดีจริงหรือไม่ดีจริง เขาก็นิยมความคิดเช่นนี้เป็นอันตั้งอยู่ในความประมาท ใช้แต่เท่านั้น ความประพฤติของพระธรรมยุตบางพวก ประพฤติที่เป็นหนทางซึ่งอาจจะเกิดความเสียหายแก่พระพุทธศาสนา คือพูดโดยตรง ๆ ดูถูกพระมหานิกายว่าไม่ใช่พระดังนี้ เป็นต้น แท้จริงพระมหานิกายตั้งแต่เขารู้สึกว่าพระธรรมยุตพยายามมาได้อย่างไรแล้ว จนได้รับความนิยมเชื่อถือของคนทั้งหลายอย่างไรแล้ว ฝ่ายมหานิกายได้ตั้งใจบำเพ็ญเล่าเรียนศึกษาธรรมวินัย จนในเวลานี้ได้เกิดมีพระมหานิกายขึ้นจำพวกหนึ่ง ซึ่งถือจริง ความรู้ไม่ผิดกับธรรมยุต ปฏิบัติไม่ผิดกับธรรมยุตเลย ยังผิดกันอยู่แต่หม้อคลุมเท่านั้น เรื่องนี้ข้าพเจ้าเองผู้บวชเป็นธรรมยุตได้รู้สึกมานานแล้วว่า พระธรรมยุตถ้ามีเชื่อตัวหลงไปว่าหม้อแหวกแล้ว พ้อแล้ว คนเขาจะนับถือ ในไม่ช้าปานใด คงจะลงตีตอกตีแบ่งเป็นพระญวน เพราะเรียนไม่ต้องเรียนรู้เองเสียหมดแล้ว ใครในหมู่ธรรมยุตที่นับถือเป็นครูบาอาจารย์พูดอะไรลูกศิษย์พูดตามกันหมด ครูบาอาจารย์หลงบ้างอะไรบ้างตามที่เอื้อ ฝ่ายมหานิกายเขารู้สึกว่าคนทั้งหลายนิยมธรรมยุตมาก เขาเองได้เสียเปรียบอยู่ จึงได้ข่มขี้เหนียวพยายามขึ้นเขาจะกลับตีขึ้น ในไม่ช้าจะข้ามหน้าธรรมยุตไป ข้อนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าเข้าพระทัยดี จึงทรงพยายามอยู่เสมอที่จะทรงตักเตือนว่าธรรมยุตก็ดี พระมหานิกายก็ดี ควรถืออยู่ว่าเราเป็นข้าพระพุทธเจ้าด้วยกัน ส่วนนามของคณะเราจะเรียกว่าอะไรไม่สำคัญ ข้อสำคัญมีอยู่อย่างเดียวว่าเราต้องพร้อมใจกันจงรักภักดีต่อพระพุทธเจ้า ต้องพยายามปฏิบัติตามคำที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนนั้นอย่างดีที่สุดที่เราจะพึงปฏิบัติได้”

พระราชนิพนธ์ที่ได้ัญญาเขียนมาข้างบนนี้เป็นข้อความยืนยันถึงความเลือนจางแห่งองค์การพระศาสนาในยุคหลังจากเสียกรุง มาจนถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชและสถาปนาคณะธรรมยุติกนิกายขึ้นในสังฆมณฑล ทั้งนี้เพราะว่าองค์การพระศาสนาต้องอาศัยสังฆมณฑลดำเนินการ สังฆมณฑลเล่าก็ต้องอาศัยบ้านเมือง เมื่อบ้านเมืองระส่ำระสาย ประชาชนต่างร่นวายแตกฉานซ่านเซ็น สังฆมณฑลก็พลอยหวั่นไหวและองค์การพระศาสนาถึงความเลือนจางไป การศึกษาองค์การพระศาสนาซึ่งเป็นรากฐานสำคัญ ก็เสื่อมโทรมใครเล่าจะมีใจมาตั้งหน้าตั้งตาศึกษา ในเมื่อขวัญก็หนีตีก็ฟ้อ จะเอาจิตเอาใจที่ไหนมา การประพฤติปฏิบัติเล่า

ก็คงดำรงอยู่เท่าที่รู้เท่าที่เคยศึกษา การเผยแผ่พระศาสนา ก็หมดทางกระทำได้แพร่หลายในครั้งกระนั้น จนกว่าจะได้ตั้งบ้านตั้งเมืองกันเป็นปึกแผ่นแล้ว นั่นแหละสังฆมณฑลจึงได้เริ่มก่อร่างขึ้นใหม่ และบริหารองค์การพระศาสนาได้ต่อไป

อันที่จริง ความเลือนจางแห่งพระศาสนานั้นมิใช่จะเป็นไปทั้งหมดทุกหย่อมหญ้าของเมืองไทย คงปรากฏเป็นไปแต่ในย่านที่ข้าศึกย่ำยีเท่านั้น นี่ก็เป็นบรมลางของพวกเราชาวไทยปัจจุบันที่ยังได้คัมภีร์อันจดจารองค์พระศาสนาเหลืออยู่เป็นคู่บ้านคู่เมืองในบางถิ่น อันเป็นแนวทางให้พระเจ้าแผ่นดินได้ทรงนำมาเป็นต้นเค้า สถาปนาพระศาสนาให้เป็นมิ่งขวัญของบ้านเมืองได้รวดเร็ว ทั้งยังมีพระภิกษุหรืออุษายาที่ปฏิบัติตนเคร่งครัดในพระวินัยเป็นหลักเป็นประธานอยู่ไม่น้อย และท่านผู้เชี่ยวชาญในกระบวนพระพุทธรูปจนจะเล่าก็ยังมีปรากฏเป็นอสังการแห่งบ้านเมืองเป็นอันมาก ไซ้จะสิ้นไร้เสียทีเดียวก็มิได้ ความข้อนี้อย่อมปรากฏเมื่อได้ศึกษาค้นคว้าองค์การพระศาสนาในบ้านเมืองของเรา สืบสาวเข้าไปจริง ๆ ก็คงพบลวดลายท่านเหล่านั้นได้ฝากไว้เป็นอนุสรณ์ เช่น สังคศิวิวงศ์ เป็นต้น ปัจจุบันนี้การเล่าเรียนศึกษาได้เจริญกว้างขวางแพร่หลายแล้ว ยังมีพอเทียบทันหรือเพียงรอง ๆ ท่านเหล่านั้น ดังนี้แหละ มิ่งขวัญประจำบ้านเมืองของเราจึงกลับคืนคงในเวลาไม่นาน และกลับประดิษฐานได้อย่างรวดเร็ว

ความเลอะเทอะในสังฆมณฑลอันเป็นเหตุหม่นหมองแห่งพระศาสนานั้น ถ้าจะกล่าวตามเรื่องราวที่ปรากฏแล้ว ก็กล่าวได้ว่าเป็นไปโดยส่วนมากเท่านั้น เพียงนี้ก็กะหนักไปด้วยซ้ำ แต่จะกล่าวได้ว่าทั้งหมดไม่ได้เลย ส่วนดีที่ปรากฏอยู่นั้น ยังไม่อาจชักนำส่วนที่เสียให้คืนดีได้ และยังไม่อาจการาบให้ราบคาบได้ ก็ต้องปล่อยให้เป็นอย่าง "วัวใครก็คอกใคร" ยิ่งกว่านั้น แถมพุทธศาสนิกฝ่ายคฤหัสถ์ในครั้งนั้นยังมีคติประจำตนเสียว่า "ชั่วชั่งซี ดีชั่งสงฆ์" หมายความว่าท่านจะชั่ว จะดี อย่างไร ไม่ใช่ธุระของตน ธุระของตนอยู่ที่การอุปถัมภ์บำรุงด้วยปัจจัยสี่ ก็กระทำหน้าที่ของตนไป ไม่ข้องเกี่ยวกับการประพฤติดของท่าน แม้ในบัดนี้ก็ยังมียังอย่างนั้นอยู่บ้าง ตกกว่าท่านที่ประพฤติดีงาม ก็ไม่มีกำลังพอที่จะเหนี่ยวรั้งกันไว้ได้ และแถมไม่ได้รับการส่งเสริมจากปัจจัยทายอีกด้วย ความเป็นไปของสังฆมณฑลจึงยังหมองมัวอยู่ ในที่สุดข้อยุติก็คือแล้วแต่อุปนิสัยของแต่ละคน "รักดีก็หามจั่ว รักชั่วก็หามเสา"

การเป็นมาดังนี้องค์การพระศาสนาอันเอกอุดมจึงยังมิได้รับการเผยแผ่ให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลแก่ประชาชนได้อย่างแท้จริงและไม่เป็นองค์พยานอันผุดผ่องของประชาชนสมหลักปฏิบัติแห่งพระสงฆ์ มีสุปฏิบัติเป็นต้น ครั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ก่อนเสวยราชย์) ทรงผนวชในพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ทรงทอดพระเนตรเห็นความเป็นไปต่างๆ ในการบริหารองค์การพระศาสนาของสังฆมณฑลในยุคนั้นว่าที่เคร่งครัดก็เคร่งครัดจริง ๆ จนจะเป็นเครื่องเคียดเสียให้ได้ ตรงกันข้ามก็หย่อนจนเทิบเทาเป็นหละหลวมไปเลย หาที่พอดีหรือที่เป็นสัลเลขปฏิบัติแท้ๆ ไม่ได้ ธุระกิจในพระศาสนาหาผู้ปฏิบัติให้เหมาะสมไม่ได้ พระองค์จึงได้ทรงสถาปนาคณะธรรมยุติกาศึกษาขึ้นในสังฆมณฑลไทย นี้กล่าวตามเหตุที่ปรากฏเป็นหลักฐานในที่นั้น ๆ และตามที่ปรากฏแม้ในพระราชนิพนธ์ที่ได้อัญเชิญมาข้างต้นนั้น ด้วยการที่พระบาทสมเด็จพระ

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ครั้งทรงผนวช) ทรงกระทำทั้งนี้เห็นเหตุให้เกิดปัญหาขึ้นหลายประการ ในกาลต่อมา เช่นว่า จะทรงแก้ไขข้อหม่นหมองของสังฆมณฑลเดิมให้หลุดพ้นขึ้น โดยไม่ต้องทรงสถาปนาคณะใหม่ขึ้น จะทรงกระทำไม่ได้หรือ? มีผู้แก้ว่า พระองค์ทรงมีพระอริยาศัยประกอบด้วยพระมัททวาทิคุณ ไม่อาจที่ทรงกระทำการใด ๆ ให้เป็นที่ขัดกันกับพระมหาเถระในสังฆมณฑลยุคนั้น ข้อนี้ก็มิทางแย้งได้อีกว่าการที่ทรงตั้งคณะของพระองค์ขึ้นใหม่นั้น นั่นหรือเป็นเครื่องประกาศพระมัททวาทิคุณในพระอริยาศัย ดังนี้ เป็นต้น ปัญหาที่เกิดเหล่านี้ ยังไม่มีคำตอบที่ปรากฏชัดเจนเลยสักแห่ง และยังไม่เห็นทางปรากฏได้อีกด้วย เพราะยิ่งสืบค้นเข้าไปยิ่งพบแต่ความมัวจนถึงมืด และในความมืดย่อมมีร้ายเสมอ แสงสว่างที่มีอยู่ย่อมไม่พอเลยที่จะกำจัดความมืดนั้น ๆ ได้ และความจริงการกระทำปัญหาเหล่านี้ให้สว่างได้ไม่พ้นทางกึ่งกู่อันใดแก่ใครนัก ปล่อยให้มืด ๆ มัว ๆ ไปก็แล้วกัน

ตามความในพระราชนิพนธ์มีอีกข้อหนึ่งซึ่งตรัสอย่างตรง ๆ ตามพระบรมราชอริยาศัยที่ทรงยุติธรรม คือการดูถูกพระมหานิกายว่าไม่ใช่พระของคณะธรรมยุติกา ความข้อนี้เป็นอันฟังได้แน่นอน เพราะออกจากพระโอษฐ์ของพระองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก ทั้งพระองค์ก็ทรงผนวชในคณะธรรมยุติกาก็ด้วย จึงเป็นหลักฐานเพียงพอที่จะเชื่อได้ว่า พระธรรมยุตที่ดูถูกพระมหานิกายว่าไม่ใช่พระมีอยู่เป็นแน่ ข้อเท็จจริงในเรื่องนี้ปรากฏแม้ในปัจจุบันในการไปสู่ที่นิมนต์แห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ นี้เอง เจ้าของงานนิมนต์พระมหานิกายที่ตนนับถือไปด้วย ๑ รูป ในหมู่พระธรรมยุตหลายรูป และประธานสงฆ์หมู่นี้เป็นพระธรรมยุต ไม่ยอมให้พระมหานิกายรูปนั้นร่วมอาสนะด้วยในการสวดมนต์และการฉัน เจ้าภาพต้องจัดอาสนะถวายพระมหานิกายเป็นพิเศษ เรื่องนี้มีองค์พยานยืนยันได้จริง ๆ เป็นเรื่องที่ไม่น่าจะเกิดขึ้นเลย เพราะแต่เดิมนั้นก็ตั้งรังเกียจแต่ในเรื่องการร่วมอุโบสถสังฆกรรมหรือการร่วมฉันวงเดียวกันนั้นก็ทำเนา แต่การรังเกียจจนถึงกับนั่งร่วมอาสนะกันไม่ได้แม้ในการสวดมนต์ตามบ้านเช่นนี้ เป็นการเกินงามไปแม้แต่ในหมู่คฤหัสถ์ที่เป็นผู้ศรัทธาย่อมไม่กระทำดังนี้ พระพุทธองค์ทรงประกอบภิกษุบริษัทไว้ในฐานะเป็นผู้ทรงมรรยาทอันงดงาม การกระทำดังนี้ชอบด้วยพระพุทธาธิบายแล้ว หรือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส⁹¹ ได้ประทานพระดำรัสไว้ในเรื่องนิกายเป็นคดีอันน่าสนใจดังนี้ “กริยาที่ยกตนและดูหมิ่นท่าน ไม่เป็นกริยาสุภาพ ไม่นำให้เกิดความเลื่อมใสของชนผู้ยังไม่เลื่อมใส แลไม่เจริญความเลื่อมใสของชนผู้เลื่อมใสแล้ว ไม่ใช่ธรรมของสัตบุรุษ”

(โปรดอ่านต่อฉบับหน้า)

⁹¹ สมเด็จพระสังฆราช พระองค์ที่ ๑๐ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สถิต ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ดำรงพระอิสริยยศ ๒๒ พรรษา (พ.ศ. ๒๔๔๓-๒๔๖๔) ทรงมีพระชนมายุ ๖๒ พรรษา.